

לא־מאוחדים במאבק משותף

משה ארנס

מבוא

באפריל 1943 מרדו לוחמים יהודים בגטו ורשה בכוחות גרמניים רבים וחזקים מהם בהרבה, שפעלו בשיתוף עם גדוד סיוע אוקראיני. במאבק נואש זה, שהתנהל בזמן שהגרמנים החליטו להשמיד את שרידי הגטו לאחר הגירושים ההמוניים לטרבלינקה בקיץ הקודם, ידעו הלוחמים היהודים שלא צפוי להם ניצחון צבאי. הם לחמו למען כבוד העם היהודי. המאבק הזה נודע בדברי הימים כמרד הראשון בכוחות צבא גרמניים בשטחים שנכבשו בתקופת מלחמת העולם השנייה. בימי המאבק לא הושטה כל עזרה ללוחמים היהודים מכוחות בעלות־הברית. הם היו תלויים אך ורק בעצמם.

שני ארגונים יהודיים לחמו בגרמנים בימים ההם: אצ"י – ארגון צבאי יהודי (Żydowski Związek Wojskowy – ŻZW) – הקבוצה המזוהה בדרך־כלל עם חסידיו של ז'בוטינסקי- הרוויזיוניסטים ואנשי בית"ר בגטו; אי"ל – ארגון יהודי לוחם (Organizacja Bojowa – ŻOB) ובו חברים מכל הקבוצות הציוניות האחרות, חברים מן ה'בונד' הסוציאליסטי והאנטי־ציוני ומן הקומוניסטים. מדוע לא התאחדו שני הארגונים האלה שלחמו למען אותה המטרה – התקוממות נגד המכונה הרצחנית של הגרמנים? מדוע לא חיפשו אסטרטגיה משותפת ומתואמת במהלך הקרבות שניהלו באותם ימים של ייאוש, שבהם לחמו נגד כוחות שעלו עליהם בהרבה במספרם ובנשקם?

אין ספק, אפילו בהיותם בגטו הוסיפו לרחף זכרונות של יריבות אחים חדורת איבה שקרעה את שני המחנות הפוליטיים הללו בימים שטרם פרוץ המלחמה. ברור ששררו גם יריבויות אישיות ואמביציות מתחרות בין מנהיגי שני הארגונים. ועם זאת, בוויילנה התגברו מארגני המחתרת היהודית שם, ארגון הפרטיזנים המאוחד (Fareinigte Partizaner Organizacje – FPO), על המכשולים הללו וכוננו ארגון שהצליח לאחד במסגרתו כמעט את כל הקבוצות בגטו וילנה. מדוע לא קרה כדבר הזה בגטו ורשה?

אצ"י (ZZW)

יהודי ורשה מצאו את עצמם במצב של הלם לאחר מתקפת הבזק (blitzkrieg) של הגרמנים שכבשו את ורשה ואת מערב פולין, ובמקביל נכבשה מזרח פולין בידי הסובייטיים. רוב המנהיגים היהודים בוורשה ברחו לפני בואם של הגרמנים. יותר מ-330,000 יהודי ורשה נותרו בלא הנהגה, נתונים להשפלות יומיומיות מידי הגרמנים ולהוראות היודנראט שייסדו הגרמנים. נצחון הגרמנים בצרפת ביוני 1940 לא הותיר כמעט תקווה לתבוסת גרמניה בעתיד הנראה לעין. בנובמבר 1940 כונסו יהודי ורשה לתוך הגטו, אף שעדיין לא היה סימן ברור לגורלם הסופי.

הרוויזיוניסטים היו הראשונים להתחיל בהתארגנות לקראת התנגדות מזוינת לגרמנים. זמן קצר לאחר הכיבוש הגרמני, עוד בטרם הוקם הגטו, יום פרץ לסקר, היחיד מחברי נציבות בית"ר שנשאר בפולין, לאחר שחזר מהמלחמה שבה שירת כקצין בצבא הפולני, את ארגון חברי בית"ר בגטו. הוא הקים מפקדה, קיים דיונים בה על התארגנות לקראת התגוננות מזוינת מול הגרמנים, והתחיל בצעדים ראשונים לגיוס כסף לרכישת נשק ובאימונים. כאשר נודמה האפשרות לשלוח כמה מאות בית"רים לעבודה חקלאית באזור חרובישוב, הוא דאג לרכוש שם, רחוקים מהנוכחות הגרמנית. התנאים במקום היו טובים ואפשרו להם גם להתאמן בנשק. כאשר החלו הגירושים ב-1942 גם מהאזור הזה נסוגו מקצתם ליערות בסביבה ושם נלחמו בגרמנים, ומקצתם חזרו לגטו והצטרפו לארגון ההתנגדות הבית"רי שהקימו פאבל פרנקל וליאון רודל.¹

פאבל פרנקל, חבר בית"ר, עמד לפני המלחמה בראש אחד מתאי האצ"ל שהוקמו בפולין ביוזמת אברהם שטרן ('יאיר') וקיבלו הכשרה צבאית, מקצתם בהדרכה של קצינים פולנים. ליאון רודל שימש עד פרוץ המלחמה כתב של עיתון האצ"ל בוורשה די טאט. חברי האצ"ל בגטו ורשה ראו עצמם חיילי אצ"ל לכל דבר ולאחר הכיבוש הגרמני ניסו כמה פעמים ליצור קשר עם האצ"ל בארץ-ישראל – אך נסיונותיהם לא צלחו.² פרנקל ארגן את חברי האצ"ל שהיו בגטו ורשה בתאים קטנים ודרש מהם וממתגייסים חדשים, בחורף 1941, לעזוב את משפחותיהם ולגור בתנאי 'קסרקטין'. הוא גם הצליח לגייס לשורותיו כמה מהבית"רים שהועברו לאזור חרובישוב. כאשר עזב לסקר את ורשה ועבר לצ'נסטוחובה בפברואר 1942, נותרו פרנקל, ורודל לצדו, המנהיגים של ההתארגנות הבית"רית לקראת התנגדות לגרמנים בגטו ורשה.³ בחודשים הבאים הם הוסיפו לגייס חברים חדשים משורות

1. פרץ לסקר, 'הארגון הצבאי הלאומי הרים ראשון את נס המרד בווארשה', חרות, 24 באפריל 1962.
2. 'מברק מגיטו וארשה אל נציג האצ"ל בארץ ישראל', פרסומי מוזיאון הלוחמים והפרטיזנים, 47-48 (אפריל 1983), עמ' 6-9.
3. חיים לזר ליטאי, מצדה של וארשה: הארגון הצבאי היהודי במרד גיטו וארשה Ż. Z. W., תל-אביב 1963, עמ' 105.

בית"ר והתנועה הרוויזיוניסטית בגטו.⁴ את המצטרפים החדשים, שהושפעו מחינוכם בבית"ר, הניע הרצון למצוא דרכים להתקומם נגד הגרמנים. הם התארגנו בחשאיות מרבית כרשת של יחידות קטנות, וקיומן לא היה ידוע כנראה בגטו.⁵

לחברי בית"ר, שהתחנכו לאור האידאולוגיה של ז'בוטינסקי שדגלה במאבק צבאי למען השגת מטרות לאומיות של העם היהודי ורבים מהם עברו אימונים טרום-צבאיים וצבאיים, היתה נטייה טבעית לחשוב על התנגדות לאויב הגרמני אפילו כתנאים הקשים שחיו בהם יהודי ורשה. אבל התנאים האובייקטיביים והצורך בסודיות מרבית הגבילו את מספר המצטרפים למחתרת. תנועות הנוער האחרות בגטו לא תכננו באותה תקופה מרי בגרמנים. לפני מתקפת גרמניה על ברית-המועצות ראו תנועות הנוער הציוניות הסוציאליסטיות במלחמה 'מלחמה אימפריאליסטית' בין משטרים קפיטליסטיים, שלא חייבה את השתתפותם.⁶ חברי הבונד הסוציאליסטי והאנטי-ציוני ראו את עצמם קשורים באופן הדוק לסוציאליסטים הפולנים ולא היו מוכנים ליוזם פעולות עצמאיות, ואילו הקומוניסטים הוגבלו מתוקף ההסכם בין גרמניה הנאצית לברית-המועצות. פעילויותיהן של תנועות הנוער ושל המפלגות הפוליטיות, חוץ מבית"ר ומהרוויזיוניסטים, יוחדו לתוכניות תרבות וחינוך למען הנוער, ושירותי הרווחה נועדו לשפר את התנאים הקשים של חיי הגטו. היריבות והאיבה ששררו בפולין בשנים שלפני המלחמה בין הרוויזיוניסטים לבין שאר המחנה הציוני ובין הרוויזיוניסטים לבין הבונד הטביעו את חותמן בגטו והותירו את הרוויזיוניסטים ואת תנועת הנוער שלהם, בית"ר, בעמדה מבודדת.

המסר מווילנה

מתקפת גרמניה על ברית-המועצות, שהחלה ב-22 ביוני 1941, הביאה אתה את מערכת ההשמדה ההמונית של האוכלוסייה היהודית בנתיבי ההתקדמות של הכוחות הגרמניים. ב-24 ביוני נכנס הצבא הגרמני לווילנה, שאוכלוסיית היהודים בה מנתה אז כ-57,000 נפש. עד אמצע דצמבר 1941 טבחו הגרמנים כ-35,000 מיהודי וילנה, לאחר שהובילו

4. חיים לזר ליטאי (שם, עמ' 82) מתבסס על שיחות עם אדם הלפרין, חבר בית"ר בגטו ורשה שהגיע לישראל אחרי המלחמה.
5. פרץ לסקר, 'הארגון הצבאי הלאומי הרים ראשון את נס המרד בווארשה', חרות, 24 באפריל 1962. לדברי לסקר, השם העברי של ארגון המחתרת הרוויזיוניסטי היה הארגון הצבאי הלאומי (אצ"ל). על המצבה של סטפאן ולאדיסלב, שנפל בקרב עם גרמנים ב-4 בפברואר 1943, רשום 'חייל אצ"ל' (בית העלמין בוורשה, חלקה A-12). כאשר פרנקל ורודל התחילו לפתוח את שורות הארגון ללוחמים שלא היו קשורים למפלגה כלשהי הם כנראה אימצו את השם Żydowski Związek Wojskowy (ŻZW), ובתרגום לעברית 'הארגון הצבאי היהודי' (אצ"י).
6. ישראל גוטמן, יהודי וארשה 1939-1943, ירושלים 1977, עמ' 155.

אותם אל אתר ההשמדה בפונאר שליד וילנה.⁷ מנהיגי תנועות הנוער הציוניות בוילנה ראו ברציחות ההמוניות האלה חלק ממערכה גרמנית מתוכננת להשמדת האוכלוסייה היהודית באזורים שבשלטון הגרמנים, ובדצמבר באותה השנה התנהלו דיונים על הקמת ארגון התנגדות יהודי מאוחד בגטו וילנה. תחת רושם הזוועות שביצעו הגרמנים, שנעשו בכל שכבות האוכלוסייה היהודית, הם החליטו לנסות ולצרף לארגון המחותר שלהם נציגים של כל הקבוצות בגטו וילנה.⁸ כאשר נוסד ארגון הפרטיזנים המאוחד (FPO) ב־21 בינואר 1942, השתתפו בו תחילה רוב תנועות הנוער הציוניות וכן הקומוניסטים, ועד מהרה הצטרף גם הבונד. מי שנבחר להנהיג את הארגון היה איציק ויטנברג מהקומוניסטים, וסגניו היו יוסף גלזמן מבית"ר, בעבר נציב בית"ר ליטא, ואבא קובנר, ממנהיגי השומר-הצעיר בוילנה. לאחר מכן הצטרפו להנהגה נציגים מהנוער-הציוני ומהבונד.⁹ יש להניח שוויטנברג נבחר למפקד המחותר מתוך תקווה שיוכל ליצור קשר ביתר קלות עם שליחי ברית-המועצות.

מארגני המחותר היהודית בוילנה היו נחושים להביא לידיעת העולם, ובייחוד לידיעת הקהילות היהודיות האחרות בפולין, את הידיעות בדבר הטבח בפונאר ולעורר אותן ללכת בעקבות הדוגמה שלהם ולכונן ארגוני התנגדות שיאחדו את כל קשת הקבוצות והתנועות היהודיות. בסוף דצמבר 1941 באו אל גטו ורשה ארבעה שליחים מוילנה ובפיהם הידיעות על מעשי הטבח ההמוניים שעשו שם הגרמנים ועל הכוונה לייסד ארגון התנגדות מאוחד בגטו וילנה. השליחים היו: שלמה אנטין מהנוער הציוני, אדק בורקס מהשומר-הצעיר, ויהודה פינצ'בסקי וישראל קמפנר מבית"ר. הם נשלחו ליצור קשר עם חברי תנועות הנוער המקבילות בגטו ורשה, ליידע אותם בדבר מעשי הטבח ההמוניים שהתרחשו בוילנה, ולשכנע אותם שזה רק חלק מתוכנית גרמנית גדולה יותר להשמדת העם היהודי ושמן הראוי להקים תנועת התנגדות מזוינת שתקיף את כל התנועות היהודיות בגטו ורשה.¹⁰ כבר בנובמבר 1941 קיבל יצחק צוקרמן, ממנהיגי תנועת הנוער הסוציאליסטית הציונית 'דרור' בגטו ורשה, ידיעות על הרציחות ההמוניות בוילנה. פולני לא-יהודי שנשלח לוילנה לדרוח על המצב שם חזר לוורשה ובפיו חדשות מזוועות. לאחר שנים כתב צוקרמן: 'הייתי המום מהסיפור על פונארי [...] המהלומה היתה גדולה. זה כבר לא

7. דינה פורת, מעבר לגשמי: פרשת חייו של אבא קובנר, תל-אביב 2000, עמ' 88.

8. ניסן רוניק, ניצנים מאפר: סיפורו של חבר הנוער הציוני, ממקימי ארגון הפפ"או בגטו וילנה, ירושלים 2003, עמ' 75.

9. שם, עמ' 75-81. אנשל שפילמן, שעמד בראש תא של האצ"ל (ארגון צבאי לאומי) בוויבופקה, במזרח פולין, ונענה לקריאה של הארגון לבוא לוילנה אחרי הכיבוש הסובייטי של מזרח פולין, היה בקשר עם יוסף גלזמן, נציב בית"ר בליטא, במשך שהייתו בוילנה, בטרם קיבל אישור יציאה לארץ-ישראל. לדברי שפילמן, השיגו גלזמן אישור יציאה, אבל הוא בחר להישאר עם חברי תנועתו, ובסופו של דבר היה לאחד ממנהיגי FPO. ראו: אנשל - אדם ולוחם, תל-אביב 1995, עמ' 82.

10. שם, עמ' 75.

היה פוגרום! לראשונה, כמו בתער, חתכה אותי הידיעה שפונארי הוא מוות [...] חשבת שזה מוות טוטלי.¹¹

יוסף קפלן ושמואל ברסלב מנהיגי השומר-הצעיר בגטו ורשה קיבלו עד מהרה ידיעות נוספות מווילנה, עם שובה לוורשה של טוסיה אלטמן שליחת השומר-הצעיר, שנשלחה מוורשה לבקר את קני השומר-הצעיר בערי פולין. גם היא, כמו יוסף קפלן, שמואל ברסלב ומרדכי אנילביץ', נשלחה בזמנו בידי הנהגת התנועה מווילנה, העיר ה'בטוחה' בימים ההם שטרם פלישת צבא גרמניה לברית-המועצות, לוורשה הכבושה בידי הגרמנים. עם כואם לוורשה הם היו אמורים להקים שם את ההנהגה המקומית של השומר-הצעיר. כשבאה אלטמן לוילנה לקראת סוף דצמבר 1941, היא שמעה ודאי מחבריה שם על הרציחות שרצחו הגרמנים בפונאר. ב-31 בדצמבר 1941, ערב השנה הנוצרית החדשה, היא השתתפה בכינוס של צעירים ציונים בגטו וילנה, שבמסווה של מסיבה לרגל השנה החדשה העלו את זכר נרצחי פונאר. אבא קובנר, ממנהיגי השומר-הצעיר בוילנה, השמיע בהזדמנות זו את קריאתו: "אל נלך כצאן לטבח!" [...] היטלר זומם להשמיד את כל יהודי אירופה, ועל יהודי ליטא נחרץ להיות ראשונים בתור [...] אכן חלשים וחסרי מגן אנחנו, אך התשובה היחידה למרצח – התגוננות! טוב ליפול כלוחמים בני-חורין מלחיות בחסד מרצחים. נתגונן! נתגונן עד נשימת אפינו האחרונה!". לאחר קריאתו של קובנר בידיש, קראה אותה טוסיה אלטמן בעברית.¹² אין ספק כי בשובה הביאה אלטמן למנהיגי השומר-הצעיר בוורשה את מסקנת החברים בוילנה, ולפיה מה שאירע בוילנה עומד לקרות במוקדם או במאוחר בכל רחבי השטחים הכבושים בידי הגרמנים, ויש צורך דחוף לארגן מחתרת יהודית שתקיף את הקבוצות היהודיות כולן.

בחזרתו לוילנה משליחותו המשותפת בוורשה עם אדק בורקס, סיפר שלמה אנטין שהחברים שדיבר אתם על רעיון המרד השיבו לו שדבר כזה אכן חיוני בוילנה מאחר שהיא עיר 'פריפריאלית, קומוניסטית', ואילו בוורשה, 'מרכז העולם', לא ייתכנו רציחות המוניות של האוכלוסייה היהודית בידי הגרמנים. 'הרעיון שלנו בדבר התנגדות לגרמנים ומרד נגדם לא הצליח לחדור ללבותיהם של חברי תנועת החלוץ בוורשה. אנשי ורשה לא החליטו עדיין. הם אינם רואים את הסיטואציה עין בעין אתנו. הם מפרשים את ההתרחשויות אחרת'.¹³ יש להניח שכורקס דיווח לחבריו בשומר-הצעיר בוילנה דברים דומים.

עם זאת, שלמה אנטין בן ה-25 עדיין לא היה מוכן לוותר. הוא היה נחוש בדעתו לחזור לוורשה בתקווה לשכנע את ההנהגה שם שזה הזמן להתנגדות ולאחדות. 'זו שליחותנו החשובה ביותר כיום', ציטט ניסן רוניק, ממייסדי ה-FPO בוילנה, את דברי אנטין, עם שובו מווילנה לוורשה, שהמשיך במאמציו לשכנע את ההנהגה בצורך להתאחד ולהתקומם, אך לשווא. מוורשה הוא המשיך את שליחותו לגטו ביאליסטוק, ומשם יצא

11. יצחק צוקרמן (אנטק), שבע השנים ההן: 1939-1946, תל-אביב 1990, עמ' 133.

12. פורת, מעבר לגשמי, עמ' 91-92.

13. רוניק, ניצנים מאפר, עמ' 83.

כדי לשוב לוורשה. בדרכו הוא נתפס בידי הגרמנים והוצא להורג.¹⁴ קמפנר ופינצ'בסקי שליחי בית"ר, שבאו לוורשה מווילנה, לא היו צריכים לשכנע את מנהיגי בית"ר בוורשה בצורך להתכונן לגיבוש התנגדות מזוינת לגרמנים; אלה כבר היו פעילים במאמץ הזה. אבל בלא הסכמה בקרב הקבוצות האחרות בגטו ורשה שזהו צו השעה, לא היו אז לבית"ר, ככל הנראה, שותפים לייסוד ארגון מאוחד. קמפנר הצטרף לחבריו בבית"ר בוורשה, ועל פינצ'בסקי דווח שהמשיך אל גטו לודז' כדי להביא לשם את המסר מווילנה.¹⁵

בינואר 1942 נשלחה חייקה גרוסמן, חברת השומר-הצעיר ועתה חברת ה-FPO בווילנה, לביאליסטוק ולוורשה כדי להביא את המסר של ה-FPO לגטאות שם. על פגישתה עם חברי השומר-הצעיר בגטו ורשה כתבה גרוסמן: 'סיפרתי על וילנה. מזמן שנסע אדק נתפתחה התנועה בניכר. ההגנה מתארגנת לתנועת-מחתרת אחת ואחידה, מלוכדת ומגובשת'.¹⁶ מרדכי אנילביץ' איש השומר-הצעיר, שעתידי היה להיות ראש אי"ל, הדריך אותה ברחובות הגטו והביא אותה לפגישה של מנהיגי המפלגות הפוליטיות. גרוסמן ציינה שליד השולחן בביתו של מנחם קירשנבוים, אחד ממנהיגי הציונים-הכלליים בגטו, 'הסבו נציגי כל המפלגות הציוניות ואלו שאינן ציוניות'. אבל בפגישה זו לא נכחו ככל הנראה נציגי של תנועה ציונית אחת – התנועה הרוויזיוניסטית. לאחר שהציגה את המסר של ה-FPO הכריז אחד מנציגי הבונד בפגישה, מאוריצי אוז'ך, כי מה שקרה בווילנה לא יוכל לקרות בוורשה. נראה שדבריו שיקפו את דעותיהם של רוב הנוכחים. גרוסמן הסיקה ש'בוארשה טרם הוכרע הכרעה של-ממש עניין ארגונה של הגנה לוחמת משותפת לכל הגופים הפוליטיים'.¹⁷ אם היה נחוץ אות כלשהו, היה זה היעדרם של הרוויזיוניסטים בפגישה זו. הם נותרו בחוץ. פרץ לסקר, חבר נציבות בית"ר בפולין לפני המלחמה וראש המפקדה של בית"ר בגטו, מעיד על דיונים בנושא התארגנות להתנגדות מזוינת זמן לא רב אחרי הכיבוש הגרמני, ולכן מותר להניח שאילו פגשה גרוסמן נציגים של הרוויזיוניסטים היא היתה זוכה אצלם לאוזן קשבת ואוהדת יותר.

לאחר הפגישה אצל קירשנבוים מצאה גרוסמן מכנה משותף עם חברי תנועת 'דרור' בגטו ורשה. הם הושפעו מן החדשות שהביאו שליחי ה-FPO על אודות הטבח ההמוני בפונאר ומן הידיעות שהגיעו לאחרונה לוורשה בנוגע למחנה ההשמדה בחלמנו. צביה לובטקין מהנהגת 'דרור' כבר נפגשה עם אנטין ועם אחד מחברי בית"ר שבאו מווילנה. גם עמנואל רינגלבלום נפגש עם אחד הבית"רים שבאו מווילנה.¹⁸ ואולם גרוסמן חזרה לווילנה בלי שעלה בידה לשכנע את המנהיגים בגטו ורשה לפעול על-פי הדוגמה של ה-FPO בווילנה, וכאמור היא לא נפגשה עם נציגי הרוויזיוניסטים בוורשה.

14. שם, עמ' 85.

15. לזר ליטאי, מצדה של וארשה, עמ' 84.

16. חיקה גרוסמן, אנשי המחתרת, מרחביה 1950, עמ' 87.

17. שם, עמ' 88.

18. צביה לובטקין, בימי כליון ומרד, תל-אביב 1979, עמ' 61. עמנואל רינגלבלום, מן החברים הבולטים בפועל-ציון שמאל ומתעד קורותיו של גטו ורשה, תיעד את פגישתו עם אחד משליחי

בית"ר שהגיעו לוורשה מווילנה, ZIH archive, Ring I/932

הגוש האנטי־פשיסטי

הידיעות מווילנה הניעו לפעולה את יצחק צוקרמן, ממנהיגי 'דרור'. הוא נפגש עם מקצת האישים המובילים בגטו, דן אתם בסכנה המאיימת על הגטו והציע לכונן ארגון התנגדות מזוין. תגובתם היתה שלילית. הוא הואשם בחוסר אחריות ובהפצת פאניקה שיש בה כדי להמיט אסון על הגטו. במרס 1942, בקוותו לזכות ביתר אהדה, הוא פנה אל מי שרעייתו צביה לובטקין מכנה 'המפלגות הפרולטארות': פועלי־ציון צ"ס, פועלי־ציון שמאל והבונד. צוקרמן, בהיותו מנהיג תנועת נוער ציונית־סוציאליסטית בגטו, חש כנראה קרבה מיוחדת לתנועות הסוציאליסטיות ותלה תקוות בקשרים שהיו לדעתו לבונד הסוציאליסטי והאנטי־ציוני עם הקבוצות הסוציאליסטיות הפולניות, וקיווה ליצור באמצעותן קשר עם המחותרת הפולנית. בפגישתו עם מנהיגי התנועות הסוציאליסטיות הציע להם צוקרמן לייסד ארגון יהודי לוחם, שייצג במשותף את כל המפלגות הפוליטיות היהודיות ואת תנועות הנוער וישגר משלחת שתיצור קשר עם המחותרת הפולנית (AK) ותשיג ממנה נשק. נציגי פועלי־ציון צ"ס ופועלי־ציון שמאל תמכו בהצעותיו של צוקרמן, ואילו אוז'ך נציג הבונד דחה אותן, ובהיותו נאמן לאידאולוגיה הוותיקה של הבונד אף עמד על כך שהמאבק המצפה להם הוא אותו מאבק העומד לפני הפועלים הפולנים ויש להוציאו אל הפועל בשיתוף אתם. מכאן המסקנה שהבונד אינו יכול להצטרף לארגון כלל־יהודי. צוקרמן התאכזב מאוד מתגובתו השלילית של הבונד, אם כי, כפי שהתברר לימים, קשרי הבונד עם התנועות הפולניות לא הועילו במיוחד לארגון אי"ל אחרי הקמתו.¹⁹

ההלם מהטבח בפונאר סילק את המחיצות האידאולוגיות מהשנים שלפני המלחמה, שהפרידו בין הקבוצות הפוליטיות בגטו וילנה, ומיקד את תשומת לבם של מנהיגי תנועות הנוער שם במטרות המידיות של התנגדות מזוינת במסגרת ארגונית משותפת, ואילו בגטו ורשה אותן מחיצות אידאולוגיות עדיין ניצבו שנתיים וחצי לאחר הכיבוש הגרמני. בחפשו שותפים לייסוד ארגון התנגדות מזוין העדיף צוקרמן את הקבוצות ה'פרולטריות' או את הקבוצות הסוציאליסטיות, ואילו אוז'ך דבק באידאולוגיה הישנה שלו. לובטקין שמעה על הטבח ההמוני בפונאר מפי אחד משליחי בית"ר שהגיע מווילנה, וצוקרמן היה מודע ודאי לתמיכתם של הרוויזיוניסטים בגטו בהתנגדות המזוינת לגרמנים. ועם זאת הוא לא פנה

19. צביה לובטקין, בימי כליון ומרד, עמ' 66; צוקרמן (אנטק), שבע השנים ההן, עמ' 150-151; יצחק צוקרמן, בגיטו ובמרד, תל-אביב 1985, עמ' 102; הרש ברלינסקי, 'זיכרוניעס' [זכרונות], בתוך: דריי [ידיש], הוצא לאור על-ידי מכון רינגלבלום, תל-אביב 1966, עמ' 156-158. מתיאורו המפורט של ברלינסקי את הפגישה שזימן צוקרמן ברור שהאידאולוגיות שרווחו לפני המלחמה בקרב התנועות היהודיות בוורשה עדיין שלטו בחשיבת מנהיגיהן בגטו ורשה. המסגרת שהתווה צוקרמן לתנועת המרי נועדה למפלגות ה'פרולטריות', ואילו בבונד הפרולטרית, אבל האנטי־ציונית, סברו כי הצטרפות לארגון מרי כזה עומדת בניגוד למחויבותם האידאולוגית לסוציאליסטים הפולנים. מובן שלא היה מקום לרוויזיוניסטים במערך כזה.

אליהם בהצעה להקים ארגון התנגדות משותף בגטו; אולי סבר שהשותפים הסוציאליסטים האחרים, ובייחוד הבונד, יסרבו להצטרף למסגרת אחת עם הרוויזיוניסטים. באפריל 1942, במה שנודע לימים כ'ליל הדמים', נכנסו לגטו ורשה יחידות אס-אס ורצחו יותר מ-50 יהודים.²⁰ סמוך לאותו הזמן, בסוף אפריל, באו לגטו ורשה האחים צבי ומשה זילברברג, חברי בית"ר בלובלין, והביאו ידיעות בדבר טבח המוני שאירע בלובלין בחודש מרס. הם נפגשו עם הרוויזיוניסטים ובהם ד"ר דויד ודובינסקי, הרוויזיוניסט הבכיר בגטו, וליאון רודל, ממנהיגי האצ"ל. בעצתם הלכו האחים לפגוש את אדם צ'רניאקוב, ראש היודנראט. הלה סירב להאמין שמה שאירע בלובלין צפוי לקרות ליהודי גטו ורשה. לאחר מכן נפגשו עם כמה ממנהיגי הקהילה בגטו וגם אצלם נתקלו באי-אמון באפשרות של טבח יהודי ורשה. בפגישתם עם קירשנבויס טענו חברי בית"ר כי הגיעה העת להקים מחתרת מזוינת. הוא השיב: 'זוהי דעתם של הרוויזיוניסטים חמומי-המוח. פעולות כאלה עלולות להמיט אסון על הגטו כולו'.²¹ לדברי ודובינסקי, הוא דיבר עם כמה ממנהיגים ציונים על מה שקרה בלובלין והציע להם להתארגן להתנגדות מזוינת, אבל הצעתו לא זכתה לתמיכה כלשהי.²² קשה להאמין שמגעים אלה ותמיכת הרוויזיוניסטים בהקמת ארגון התנגדות יהודי מזוין בגטו לא הגיעו לאונויו של צוקרמן, מה גם שבאותו אביב הופיע בגטו הפרסום הרוויזיוניסטי 'מגן דוד' ובו מאמרים של פרנקל ורודל, מנהיגי האצ"ל בגטו, ששמן הוסווה בשמות עט, ובהם היה אפשר למצוא בין השורות את הקריאה להתנגדות מזוינת.²³

החדשות מוולנה ומלובלין ו'ליל הדמים' בגטו ורשה הניעו את צוקרמן ואת חבריו לקדם את הנסיונות למצוא שותפים לכינון ארגון להתנגדות מזוינת בגטו. אבל אין שום אות לכך שהם פנו לרוויזיוניסטים, אף שכאמור השקפותיהם של הרוויזיוניסטים בעניין זה היו קרוב לוודאי ידועות. מתקבל הרושם שעקפו בכוונה את הרוויזיוניסטים. במקום זה הם פנו עתה לשכנים אידאולוגיים אחרים, משמאל, הקומוניסטים, וקיבלו את הצעת נציגיהם בגטו, יוסף פינקלשטיין-לברטובסקי ואנדז'יי שמידט, להקים גוש אנטי-פשיסטי בגטו, שיאחד את 'הפועלים והכוחות הדמוקרטיים' בגטו. הגוש הקיף בעת היווסדו נוסף על הקומוניסטים את תנועות הציונים הסוציאליסטים, פועלי-ציון שמאל, השומר-הצעיר,

20. ישראל גוטמן, יהודי וארשה 1939-1943, ירושלים 1977, עמ' 212.

21. משה זילברברג, 'כיצד נודעה בוורשה האמת על טרבלינקה', פרסומי הלוחמים והפרטיזנים, 7, א (אפריל 1969). משה זילברברג – אחד משני אחים שהצליחו להימלט מן הטבח שטבחו הגרמנים בלובלין, שרד את השואה. גרסה דומה מופיעה במאמרו של זילברברג 'זוער פעלשט די געשיכטע?', אונזער ועלט, מינכן, יוני 1948.

22. David Wdowinski, *And We are not Saved*, New York 1963, p. 54.

23. Ringelblum Archives, ring 1, no. 744. הפרסום הוא ביידיש. כשהתגלה היה הפרסום במצב גרוע. פענחה אותו חיה לזר ותרגמה אותו לעברית. תוכנו מופיע אצל חיים לזר ליטאי, מצדה של וארשה, עמ' 333. פרץ לסקר, מנהיגה הבכיר של בית"ר בגטו ורשה, מייחס שניים מן המאמרים לפאבל פרנקל וליאון רודל, ממנהיגי האצ"ל בגטו ורשה.

לא-מאוחדים במאבק משותף

'דרור', ופועלי-ציון צ"ס.²⁴ מטרותיו היו ארגון 'פלוגות המאבק האנטי-פשיסטי' ו'ארגון הכוחות המשותפים למלחמה פוליטית ולמלחמת תעמולה נגד הפשיזם ונגד הכוחות הראקציוניים בתוך הגטו'.²⁵ צוקרמן ראה חשיבות בגוש שכן זה היה 'הארגון הראשון שהיה כמעט כללי'. התעלמותו מן הרוויזיוניסטים, בהכרזו ש'רק הבונד והציונים הכלליים סירבו להצטרף', נבעה בלי ספק מכך שהמפלגות שגיבשו את הגוש האנטי-פשיסטי חשבו את הרוויזיוניסטים לפשיסטים ולראקציונרים.²⁶

חייו של הגוש האנטי-פשיסטי היו קצרים. הציפייה שהקשר עם הקומוניסטים שמחוץ לגטו יוביל לאספקת נשק ללוחמים בגטו התבררה כחסרת בסיס, ומעצרם של קומוניסטים, ובהם אנדז'יי שמיט, בידי הגרמנים הובילה להתפוררותו המהירה של הארגון.²⁷

הגירוש הגדול

יום השנה השני למותו של זאב ז'בוטינסקי התקיים (על-פי לוח השנה העברי) ב-13 ביולי 1942. בעזרת כמה רוויזיוניסטים בגטו ארגן ודובינסקי כינוס זיכרון לז'בוטינסקי בבית-הכנסת הגדול טלומצקי. לדברי ודובינסקי, ליאון רודל ממנהיגי האצ"ל בגטו נמנה עם המארגנים, אבל איש מן המנהיגים של התנועות הציוניות האחרות בגטו לא נכח בטקס. פרסום רוויזיוניסטי יוחד אז למאמר של ודובינסקי תחת הכותרת 'אחרי שנתיים'.²⁸ זו הייתה הזדמנות לצוקרמן וחבריו ליצור קשר עם הרוויזיוניסטים ולבחון את נכונותם לשתף פעולה בארגון התנגדות מאוחד, אך היא לא נוצלה.

ב-22 ביולי החלו הגרמנים בגירוש הגדול מגטו ורשה. הגירוש נועד להימשך שבעה שבועות ובמהלכו נשלחו יותר מרבע מיליון יהודים אל מותם בטרבלינקה. אף שהגרמנים

24. צוקרמן (אנטק), שבע השנים ההן, עמ' 157-159.

25. צוקרמן, בגיטו ובמרד, עמ' 103.

26. מאמר שהופיע בגטו ורשה בפרסום של 'דרור', ידיעס, ב-9 ביוני 1942 מאת מרדכי טננבוים-טמרוף, מן החברים המובילים של הגוש האנטי-פשיסטי, לאחר מכן מן הדמויות הבולטות באי"ל ולימים מנהיג המרד בגטו ביאליסטוק, משקף את יחסם של חברי 'דרור' אל הרוויזיוניסטים. המאמר מוקדש לזכרם של ג'אקומו מטאוטי (Giacomo Matteotti) וחיים ארלוזורוב ונכתב בו: 'אותה היד שמה קץ לחייהם. מטאוטי נרצח בידי רוצחים שנשכרו על-ידי הפשיזם האיטלקי; ארלוזורוב — בידי אנשים ששלח הארגון הפשיסטי שקם בין היהודים. מותם של הקדושים-המעונים, מטאוטי וארלוזורוב, ומותם של אלפי לוחמים אלמונים זועק לתגמול. ויום נקם ושילם יבוא'. ראו: מרדכי טננבוים-טמרוף, דפים מן הדליקה, ירושלים 1987, עמ' 172. גם רינגלבלום מתאר את אצ"ל כנתון ל'השפעה רוויזיוניסטית וכנוטה לפשיזם בסגנון איטלקי'. ראו: עמנואל רינגלבלום, כתבים אחרונים: יחסי פולנים-יהודים, ינואר 1943-אפריל 1944, ירושלים 1994, עמ' 254.

27. מאמר של יצחק צוקרמן, 'מרדכי חברי-לתנועה', בתוך: טננבוים-טמרוף, דפים מן הדליקה, עמ' 221.

28. Wdowinski, *And We are not Saved*, pp. 58-59.

טענו כי היהודים נשלחו לשם 'יישובם מחדש', התברר עד מהרה שיעדם האמיתי היה תאי הגזים בטרבלינקה. ב-28 ביולי, תחת רישומם של אירועים טראגיים אלה ומשנאשו מלקבל תמיכה מהנהגת המפלגות הפוליטיות בגטו, החליטו צוקרמן ולובטקין חברי 'דרור', יוסף קפלן ושמואל ברסלב מהשומר-הצעיר וישראל קנאל מתנועת 'עקיבא', לייסד ארגון להתנגדות מזוינת, אי"ל (ארגון יהודי לוחם – ŻOB). תחילה זה היה ארגון בלא נשק. למפקדיו נבחרו צוקרמן, לובטקין ומרדכי טננבוים מ'דרור', וקפלן וברסלב מהשומר-הצעיר.²⁹ נראה שבעת ההיא הם לא ראו ברוויזיוניסטים שותפים הולמים. נוכחותם בגטו של אישים רוויזיוניסטים, כמו ודובינסקי, ותומכיהם היתה ידועה ודאי למנהיגי 'דרור' והשומר-הצעיר. לדברי אדולף ברמן, ממנהיגי פועלי-ציון שמאל, הסתובבו בגטו שמועות על הימצאותה של קבוצה רוויזיוניסטית מזוינת בגטו.³⁰ אבל האיבה לקבוצה שנחשבה פשיסטית התמידה אפילו בזמנים הנוראים ההם, ומנעה מאמץ משותף נגד מכונת הרצח הגרמנית.

ב-3 בספטמבר, בעוד הגירושים לטרבלינקה נמשכים, התפורר ארגון אי"ל, שהיה עדיין בחיתוליו. באותו בוקר עצר הגסטפו את יוסף קפלן. הוא נלקח ל'אומשלאגפליץ' (Umschlagplatz), ושם נרצח. שמואל ברסלב נהרג כאשר ניסה להושיט לו עזרה. חברת אי"ל רגינקה שניידרמן נתפסה בנסותה להעביר את מאגר הנשק הדל של אי"ל למקום אחר.³¹ מרדכי טננבוים נשלח בינתיים לביאליסטוק כדי לארגן שם את המחתרת. צוקרמן, לובטקין וקנאל נותרו עתה כמפקדתה של אי"ל. לובטקין כותבת שהם 'נזקקו למשאבים פנימיים גדולים כדי להתחיל מחדש', ואילו צוקרמן נזכר ש'היה צריך לבנות הכול מחדש'.³²

במשך שבעה שבועות של גירושים נרחבים מהגטו לטרבלינקה לא היתה כל התנגדות מאורגנת לגרמנים. נראה שהנהגת האצ"ל בגטו, שהיה לו גרעין של לוחמים מאומנים וחמושים ושהנהגתו הצליחה לחמוק מן הגירושים, חשה שלא היה לארגון בסיס תמיכה רחב דיו בקרב אוכלוסיית הגטו, כך שיוכלו לקחת על עצמם את האחריות להתנגדות

29. צוקרמן, 'מרדכי חברי-לתנועה' (לעיל הערה 27); צוקרמן (אנטק), שבע השנים ההן, עמ' 170, 174.

30. Adolf Berman, 'O ruchu oporu w getcie warszawskim (Reflesje)', *Bulletin ŻIH*, 29 (March 1959). וגם: אדולף אברהם ברמן, מימי המחתרת, תל-אביב 1971, עמ' 46. באותו הזמן פנה יוסף גלזמן, סגן מפקד המחתרת היהודית בוילנה ולשעבר נציב בית"ר ליטא, בקריאה לחבריו הרוויזיוניסטים בגטו ורשה ליטול יוזמה ולפנות לכל התנועות הציוניות לכינון מחתרת מאוחדת. קריאה זו נשלחה באמצעות הפולנייה אירנה אדמוביץ', שביקרה בגטו וילנה באוגוסט 1942 וחזרה משם לוורשה בספטמבר 1942, ולא הגיעה כנראה לידי הרוויזיוניסטים בוורשה. ראו: ארכיון לוחמי הגטאות, 94 (3507).

31. צוקרמן, 'מרדכי חברי-לתנועה' (לעיל הערה 27).

32. לובטקין, בימי כליון ומרד, עמ' 125.

לא-מאוחדים במאבק משותף

לגרמנים בעת ההיא. ודובינסקי ביטא את ההשקפה הזאת, אף שנראה שלא היה מודע לגודלו של האצ"ל בגטו באותו הזמן:

אנחנו, הרוויזיוניסטים, לא יכולנו לקחת על עצמנו באופן בלבדי את ארגון תנועת ההתנגדות. תנועת התנגדות כזאת נזקקה לגיבוי של רובה הגדול של האוכלוסייה. דבר זה לא היה לנו. היה ברור שתגובתם של הגרמנים להתנגדות הקטנה ביותר בגטו תהיה לא אחרת מאשר מרחץ דמים. לא יכולנו לקחת על עצמנו מטלה כזאת.³³

התארגנות להתקוממות

הגירושים ההמוניים הסתיימו ב-12 בספטמבר 1942. כ-270,000 יהודים נשלחו מגטו ורשה אל תאי הגזים בטרבלינקה. כ-50,000 יהודים נותרו בגטו, וזה התכווץ לכדי שלוש מובלעות מבודדות – מה שנותר מהגטו המרכזי, אזור בתי-המלאכה למברשות ואזור בתי-המלאכה טובנס-שולץ (Toebbens-Schultz).

בנייתו מחדש של אי"ל החלה.³⁴ בסוף אוקטובר 1942, בפגישה של אנילביץ', כנציג השומר-הצעיר, יצחק צוקרמן, כנציג 'דרור', ושלושה נציגים של פועלי-ציון שמאל – הרש ברלינסקי, פולה אלסטר והירש ואסר – הוחלט לייסד ארגון יהודי לוחם. לאחר ויכוח רציני, בעקבות התעקשותם של נציגי פועלי-ציון שמאל, הוסכם שנוסף על הפיקוד הצבאי יוקם ועד פוליטי שייצג את המפלגות הפוליטיות ואת תנועות הנוער ויחליט את ההחלטות העקרוניות. הוחלט גם להציע לבונד להצטרף לארגון.³⁵ בפגישה בנובמבר 1942 הסכימו נציגי הבונד להצטרף לאי"ל, אבל לא הסכימו להצטרף לוועד הפוליטי. כדי לספק את תביעות הבונד הוקמה ועדת תיאום בין הבונד לבין הוועד הפוליטי של אי"ל. וכך מעל אי"ל – שהשתתפו בו הבונד, הקומוניסטים, תנועות הנוער הציוניות והמפלגות הפוליטיות הציוניות חוץ מבית"ר והרוויזיוניסטים – תפקדו הוועד הפוליטי, שכונה 'הוועד הלאומי היהודי' (Żydowski Komitet Narodowy - ŻKN), ו'הוועד המתאם היהודי' (Żydowski Komisja Koordynacyjna - ŻKK).³⁶

33. Wdowinski, *And We are not Saved*, p. 56.

34. צוקרמן (אנטק), *שבע השנים ההן*, עמ' 187.

35. ברלינסקי, 'זיכרוניעס' (לעיל הערה 19), עמ' 168-171.

36. שם, עמ' 172; צוקרמן (אנטק), *שבע השנים ההן*, עמ' 188-189. בנקודה זו איחוד עם האצ"ל בגטו נעשה לבלתי-אפשרי כנראה. מאז רצה חיים ארלוזורוב בשנת 1933 וההאשמות שרוויזיוניסטים רצחו אותו, התפתחה 'איבת אחים' בין המחנה הציוני-הסוציאליסטי לבין חסידי ז'בוטינסקי בפולין. בשנים שלפני המלחמה סימן הבונד את ז'בוטינסקי כ'גנרל פשיסטי של נייר', ששיתף-פעולה עם הראקציונרים הפולנים.

למפקדת אי"ל נבחרו אנילביץ' מהשומר-הצעיר, צוקרמן מ'דרור', ברלינסקי מפועלי-ציון שמאל, יוחנן מורגנשטרן מפועלי-ציון צ"ס, ברקה שניידמיל מהבונד, ומיכאל רוזנפלד מהקומוניסטים – נציגי הארגונים העיקריים השותפים באי"ל. בכינוס הראשון של המפקדה נקבעו המינויים האלה: מפקד – אנילביץ'; ממונה על מחסן הנשק – צוקרמן; ממונה על התכנון – ברלינסקי; מודיעין – שניידמיל,³⁷ ממונה על כספים – מורגנשטרן. מונו גם מפקדים אזוריים בגטו. לדברי ברלינסקי, אי"ל הורכב בזמן ההוא מ-19 יחידות ובכל אחת חמישה לוחמים; הנשק שעמד לרשותם היה מקלות, סכינים, אגרופני פליז, נפט ובנזין, מלח, חומצה גפריתית ושני אקדחים.³⁸ אריה וילנר מהשומר-הצעיר נשלח לייצג את אי"ל בצד ה'ארי' של ורשה, ואדולף ברמן מפועלי-ציון שמאל התמנה לנציג הוועד הלאומי היהודי שם.³⁹ ליאון פיינר, חבר הבונד שלא חי בגטו, ייצג את הבונד בוורשה ה'ארית'.⁴⁰ כל המינויים האלה נעשו בלי להתייעץ עם הרוויזיוניסטים. נראה שמארגני אי"ל לא ייחדו כנראה מחשבה לשילובם בארגון הלחימה המשותף. נראה שהוועד הלאומי היהודי היה ממשיכו של ועד נציגי המפלגות הפוליטיות ותנועות הנוער שנפגש לפני התחלת הגירושים ההמוניים, אם כי זה שיתף, בראשית פעילותו לפחות, גם את נציגי הרוויזיוניסטים.⁴¹ צוקרמן מציין בעניין הזה שהסכם עם הבונד לשיתופם בוועד משותף לא דווח לוועד הלאומי היהודי מכיוון שבתחילה היו רוויזיוניסטים בוועד.⁴² הנהגת אי"ל לא היתה מוכנה כנראה לחלוק סוד זה עם הרוויזיוניסטים.

צוקרמן סיפר בזכרונותיו על קשריו עם הבונד, עם הקומוניסטים (PPR) ועם הציונים-הכלליים, באמצעות נציגם מנחם קירשנבוים, במאמציו להרחיב את השתתפותן של קבוצות פוליטיות באי"ל. הוא ציין שלא ניהל משא-ומתן ישיר עם הרוויזיוניסטים, אבל נפגש יום אחד עם כמה חברי בית"ר. וכך כתב:

נודע לי באחד הבקרים שבאחת הדירות מכונסים כמה צעירים, אנשי בית"ר, שארבעה או חמישה מהם הוא [קנאל] הכיר. בבוקר אחד באתי אליהם וסיפרתי מה שסיפרתי על עצמנו, והצעתי להם להצטרף ל'ארגון היהודי הלוחם'. אחדים מאנשי בית"ר פעלו בצד הארי של וארשה, כלומר, היו יוצאים ל'פלאצובקות' (מקומות עבודה בצד הארי) במקומות שונים. המו"מ התנהל עם לייב רודל, עסקן מחוגי הסטודנטים שלהם, וכן עם מי שהיה לאחר מכן מפקד הארגון שלהם – כגן. בסיומו של המו"מ הם צורפו ל'וועד היהודי הקואורדינציוני' (ז.ק.ק.) ול'ארגון היהודי הלוחם'. לאחר שבועות

37. שניידמיל, נציג הבונד בפיקוד של ŻOB, הוחלף לימים במרק אדלמן, אף הוא איש הבונד. ראו: צוקרמן, בגטו ובמרד, עמ' 108.
 38. ברלינסקי, 'זיכרונות' (לעיל הערה 19), עמ' 172.
 39. צוקרמן (אנטק), שבע השנים ההן, עמ' 191.
 40. ראו לעיל הערה 30.
 41. Wdowinski, *And We are not Saved*, p. 77.
 42. צוקרמן (אנטק), שבע השנים ההן, עמ' 190.

אחדים, נתגלו קונפליקטים בינם לבין שאר המרכיבים של הארגון היהודי הלוחם (האי"ל). זכור לי, שהגורם הראשון לקונפליקט נבע מזה שהם התחילו לנהל תעמולה גלויה ונפרדת בגטו ובמקומות עבודה למען הצטרפות לשורותיהם בארגון היהודי הלוחם.⁴³

קרוב לוודאי שבאותו הזמן, לקראת סוף שנת 1942, כבר ידעו צוקרמן וחבריו בפיקוד אי"ל על קיומו של ארגון לחימה אחר בגטו, בעקבות הקשר עם קירשנבוים שנפגש עם יאן קארסקי בזמנו, אשר נכנס לגטו דרך המנהרה של האצ"ל.⁴⁴ יתרה מזו, הלל זיידמן, עיתונאי ששיתף פעולה במפעל 'עונג שבת' עם רינגלבלום, כותב ביומנו, יומן גיטו ווארשה, שהוא ונחום רמבה, מזכיר היודנראט, הוסמכו בידי הוועד הלאומי היהודי ליצור קשר עם אצ"ל. ב-7 בינואר 1943 הם נפגשו בכונקר של אצ"ל עם קבוצה של חברי אצ"ל ובהם רודל, צבי זילברברג ומיכאל סטריקובסקי, ודנו באיחוד שני הארגונים הלוחמים. זיידמן ורמבה עזבו את הפגישה בהרגשה כי מוסכם שאצ"ל יצטרף לאי"ל ככוח נפרד ומנהיגיהם יהיו חלק מפיקוד אי"ל, ושני רוויזיוניסטים, ודובינסקי וראובן פלדשו, יצטרפו לוועד הלאומי היהודי.⁴⁵ הסכמה זו לא יושמה – ולפיכך יש להניח שלא אושרה בידי הנהגות שני הארגונים הלוחמים והוועד הלאומי היהודי.

צוקרמן מזכיר שהוא עצמו, ובהזדמנות אחת הוא יחד עם לובטקין, נשאו ונתנו עם אצ"ל, ככל הנראה במגמה לאחד את שני הארגונים. אנילביץ' ולובטקין המשיכו בדיונים; ודובינסקי נפגש אתם פעמיים. לדבריו, בשיחות הללו התברר לו שההתגבשות לארגון לוחם אחד ויחיד 'לא תעבור לעולם'. חברי אי"ל התנגדו לעמדת אצ"ל שמפקד הארגון הלוחם המאוחד צריך להיות מי שכשיר ביותר לתפקיד, ועמדו על כך שלוחמי אצ"ל יצטרפו לאי"ל כיחידים ולא כקבוצה מאורגנת.⁴⁶ צוקרמן כתב, שמאחר שאצ"ל, שלא כמו

43. שם, עמ' 192. שניים מחברי בית"ר שפגש צוקרמן ביום ההוא היו פאבל פרנקל, שקרא לו בטעות כגן, וליאון רודל, שניהם מנהיגי האצ"ל בגטו. בתקופה ההיא האצ"ל בגטו ורשה פתח את שורותיו ללוחמים שלא השתייכו לתנועה הרוויזיוניסטית או למפלגה כלשהי, ואימצו את השם 'ארגון צבאי יהודי' (אצ"י).

44. David J. Landau, *Caged*, Australia 1999, pp. 132-133; Thoman E. Wood and Stanislaw M. Jankowski, *Karski: How One Man Tried to Stop the Holocaust*, New York 1994, p. 121

45. הלל זיידמן, יומן גיטו ווארשה, ניו-יורק 1957, עמ' 170-174. לזיידמן היו יחסים טובים עם מקצת מן הרוויזיוניסטים מן הימים שלפני המלחמה, ואילו נחום רמבה, מן הציונים-הכלליים, היה אחיו של איזיק רמבה, ממנהיגי בית"ר בפולין שלפני המלחמה. משום כך הם נחשבו ככל הנראה לאנשי קשר מתאימים עם אצ"ל. ואולם הם לא היו קרובים למנהיגים הציונים הסוציאליסטים ולמנהיגי הבונד ב-ZOB, דבר שיש בו כדי להסביר את אי-יישומו של ההסכם שהם חשבו שהסיגו.

46. Wdowinski, *And We are not Saved*, p. 78. בפגישה של אדלמן עם המחבר בוורשה ב-23 בנובמבר 2005 סיפר אדלמן שנפגש יחד עם אנילביץ' וצוקרמן עם שלושה נציגי אצ"ל ובהם פאבל פרנקל למשא-ומתן על איחוד בין שני הארגונים, וכי הם דחו את דרישת נציגי אצ"ל להשתלט על

אי"ל, פתח את שורותיו ולא הגביל את החברות בו לחברי בית"ר בלבד, סברו באי"ל כי היתה סכנה של חדירה של סוכני גסטפו לשורותיהם.⁴⁷ ייתכן שזו היתה הצדקתם לתביעה שלוחמי אצ"י יצטרפו לאי"ל כיחידים.

בעת ההיא היו מנהיגי אי"ל מודעים לכוחם וליכולותיהם של חברי אצ"י והם הבינו שאם אכן ישלבו כוחות עם אי"ל לא יהיה אצ"י נספח מינורי אלא שותף שווה ערך. גרסותיהם של ודובינסקי ושל צוקרמן בעניין המכשולים שמנעו את ההסכם עולות בקנה אחד: על-פיהן דחה אי"ל את דרישת אצ"י שהאדם המיומן והמוכשר ביותר מן הבחינה הצבאית צריך להתמנות למפקד הארגון המשותף; אי"ל תבע גם כאמור שהמבנה הארגוני של אצ"י יחדל למעשה מלהתקיים וחבריו יצטרפו לאי"ל כיחידים. בוודאי היה ברור להנהגת אי"ל שהתנאי הזה, שלא עלה בקנה אחד עם הדרך שבה ארגנו באי"ל את היחידות הלוחמות, כלומר על טהרת ההרכב המפלגתי, לא יוכל להתקבל על דעת חברי אצ"י. יתרה מזו, אילו נאכף היה משפיע לרעה על יכולת הלחימה של יחידות אצ"י, שעברו חודשים של אימונים והכנות ביחידותיהם. נראה שהתנאי מעיד שבאי"ל לא היו מעוניינים באמת להשיג איחוד של שני הארגונים. אפשר גם להבין שהתנאי של אצ"י, שהטוב, המיומן והמוכשר שבלוחמי שני הארגונים יתמנה למפקד הארגון המאוחד, אף שהיה הגיוני בנסיבות הקיימות, לא היה יכול להתקבל על דעת ראשי אי"ל – ארגון שנוסד על בסיס תנועות ומפלגות, ומפקדתו הורכבה מנציגי הקבוצות הפוליטיות הגדולות השותפות, ולא דווקא מחברים שנמצאו ראויים ביותר על בסיס יכולת צבאית, מה גם שהיו רק מעט חברים מנוסים מבחינה צבאית באי"ל. לאחר המרד כתב רינגלבלום:

מאז פרוץ המלחמה, ניצבו לפני היהודים שאלות מכריעות. המאבקים הפוליטיים הקודמים היו צריכים להסתיים. היה צורך להקים חזית פוליטית מאוחדת, שתקיף את כולם. משמאל לימין. מערכת ההשמדה של היטלר נגד העם היהודי כוונה נגד כל המעמדות והסקטורים. בעיני האויב לא היה הבדל בין הבונדיסטים לבין הציונים. אלה וגם אלה היו שנואים והיטלר שאף להשמידם, ולפיכך, היה צורך לשנות את המאבק הפנימי בקרב הציבור היהודי, לכונן חזית לאומית אחידה נגד כוחות הרוע של גרמניה הפשיסטית.⁴⁸

במסגרת אי"ל גישרו על הפערים האידאולוגיים הישנים בין הציונים הסוציאליסטים לבין הבונד ובין הבונד לקומוניסטים וגובשה חזית משותפת של תנועות אלה נגד האויב

הארגון המאוחד. סטפן גרייק, מן הדמויות המובילות בפועל-ציון בגטו, הסביר בשיחה פרטית עם המחבר בשנת 2003, שבאי"ל, שהיה פדרציה של כעשר מפלגות פוליטיות ותנועות נוער, סברו שאי-אפשר לצרף את אצ"י, שהיה שווה ערך בכוחו לאי"ל, כחבר ה-11 בפדרציה על אותו בסיס כמו שאר המרכיבים של אי"ל.

47. צוקרמן, בגיטו ובמרד, עמ' 146, דברים מהופעתו בקיבוץ נען במאי 1947.

48. רינגלבלום, 'דיוקנו של שכנא זאגא', כתבים אחרונים.

הגרמני. אבל המסקנה הבלתי-נמנעת היא שאי"ל לא היה מוכן לאיחוד עם אצ"י. הקרע האידאולוגי בין הסוציאליסטים לבין הרוויזיוניסטים הציונים, שנמשך מלפני המלחמה ולא היה רלוונטי עוד, נשמר כמשך למעלה משלוש שנות האימה. לא היה אפשר לגשר עליו אפילו בימים הקשים ההם.

רישרד ולבסקי, מי שקיבץ קבוצה עצמאית של לוחמים חמושים שלא התקבלו לשורות אי"ל, הצטרף בסופו של דבר לאצ"י והשתתף בקרב בכיכר מורנובסקי בימים 19-22 באפריל 1943. תיאורו את היחסים המתוחים בין אי"ל לבין אצ"י נכלל בעדותו ב-25 בנובמבר 1948 בבית-המשפט בוורשה שחקר את פשעי הגרמנים:

הזמן דוחק, הננו מצפים ל'אקציה' מדי יום ביומו, אסור לנו להתמיד לאורך ימים בתוך החלל הארגוני הזה. בשורותינו גברה האופוזיציה. נשמעים קולות נגד מדיניותו של ז.א.ב. ובעד הקמת ארגון צבאי עצמאי שלישי בגיטו. אני התנגדתי לזה, הואיל ומשמעותו המשך הפירוד בתוך הגיטו הלוחם. הייתי סבור שקונסולידציה של כל הכוחות הלוחמים בגיטו בתוך שלמות ארגונית אחת היא הכרחי שאין לערער אחריו. אנחנו מנסים בפעם האחרונה, שולחים אולטימטום סופי, אם הז.א.ב. אף הפעם לא יקיים את ההסכם, ננתק את הקשר. ואמנם, הגיע לידי כך שניתקנו את הקשר. [...]. ברגעים מכריעים אלה, בעוד הגיטו עומד ערב ההתנגשות הכללית, וכאשר יש להפנות את כל המאמצים לחיזוק כוח הלחימה שלנו, מביא הפירוד הארגוני של הגיטו המחתרתי לידי תסיסה פנימית, לחיכוכים הדדיים ולמאבק בין הארגונים על השפעות, כספים ושלטון בגיטו. ההכנסות העיקריות של הארגונים המחתרתיים באות ממסים הנגבים מיהודים עשירים, מבעלי בתי-מלאכה וממוסדות. על רקע המסים הללו מגיע למריבות פנימיות. הסכסוכים על רקע ההתחרות מחלישים את כוח ההתנגדות של הגיטו. יש בכל תנאי להביא לחיסול סיבות הסכסוכים ולשאוף לאיחוד המחותרת היהודית.

בלכתנו בעקביות לפי קו זה, הננו פונים בהצעה לשיתוף פעולה לארגון הצבאי השני, השוכן ישירות על ידינו, אל 'הארגון הצבאי היהודי' ז.ז.ו.ו. הפעם נכרת ההסכם במהירות. אנחנו ממשיכים להיות יחידה צבאית אוטונומית כפופה למפקדה הראשית של 'הארגון הצבאי היהודי', תוך כדי שמירה על סטרוקטורה ארגונית עצמאית: מפקדים שלנו, ראשי קבוצות ומפקדי שטחים.

[...] היחסים הפנימיים בגיטו, בפרט בין ז.א.ב. וז.ז.ו.ו. לא השתפרו. הז.א.ב. שואף בצורה ברורה לשלטון בלעדי בגיטו ומתעלם מהעובדה שבשטח הגיטו קיימים גם כוחות מזויינים אחרים; קיים ז.ז.ו.ו. וקיימות קבוצות קרבות מזויינות אחרות, שאינן מתקשרות עם הז.א.ב. הוא מתעלם מהעובדה, שז.ז.ו.ו. מייצג כוח צבאי רציני בגיטו, מתוך היותו מזויין טוב יותר, מאורגן למופת, בעל קשרים טובים יותר עם הצד הארי. (למשל ל-ז.ז.ו.ו. היה מגיע מדריך — קפיטן של המחותרת הפולנית), ובעל שטח מבוצר היטב.

בעניין המאמצים של הרגע האחרון לאחד את אי"ל ואת אצ"י או לפחות לתאם בין כוחותיהם במהלך הלחימה, הוא קובע:

המצב נעשה רציני. [...] מחמת זה ראיתי את החוזה שלנו עם הז.ו.ו. כצעד ראשון לקראת פעולה רחבה יותר במטרה להביא לקונסולידציה של כל התנועה המזוינת בגיטו. מטרה זו היתה, בתנאים ששררו אז בגיטו, קשה מאוד להשיג. הצלחתי, על אף זאת, לשכנע את מפקדת הז.ו.ו. בצדקת עמדתי וקיבלתי יפוי כוח לקרוא להתייעצות משותפת עם הז.א.ב. [...]

ההתייעצויות נמשכו והזמן דחק. מתוך חשש מפני הפתעה גרמנית, הבאתי בפני מפקדת 'הארגון הצבאי היהודי' הצעה חוזרת, לבוא לידי הסכם זמני עם הז.א.ב. בעניין פעולת הגנה עיקרית במקרה של התנפלות הגרמנים. הצעה זו נתקבלה ובין 'הארגון הצבאי היהודי' והז.א.ב. נחתם הסכם ארעי, שלפיו חולק שטח הגיטו המרכזי לשני מחוזות צבאיים; האחד שעליו היה צריך להגן הז.א.ב., והשני שכלל את כיכר מוראנובסקי כמרכז המחוז, היה בתחום ההגנה של 'הארגון הצבאי היהודי'.

התוכניות האיסטרטגיות של 'הארגון הצבאי היהודי' הותאמו בראש וראשונה למצב הטופוגרפי של הגיטו, במיוחד לקטע ההגנה שלנו. המומנט המכריע השני, שהשפיע על פיתוח שיטת הגנה, היה חקר הנסיון של קרבות רחוב, שרכשנו עד כה.

[...] המעצור החזק ביותר כנגד הפלישה הגרמנית המזוינת [לגטו], היה משולש הגנתי, שקדקדו היתה כיכר מוראנובסקי מוגנת על-ידי הז.ו.ו., ושתי זוויות הבסיס בקרן רחובות מילה-זמנהוף, גיינשה-נאלבקי, מוגנים על-ידי ז.א.ב.⁴⁹

גרסתו של צוקרמן למשא-ומתן בין אי"ל לאצ"י שונה במקצת: 'יומרתם [של אצ"י] הניעה אותם לרצות שגם הם ישתלטו על הגיטו. השתמשנו נגדם גם באמצעים של משא-ומתן וגם בכוח, והכרענו אותם. מסרנו להם חלק ברחוב מוראנובסקה, ואמרנו להם: מכאן לא תצאו, אם אתם רוצים להילחם – הילחמו כאן!⁵⁰ נראה שבזוה הסתיים הסיפור ככל שהדבר נוגע לצוקרמן.

המרד

במהלך עשרת ימי הלחימה, מ-19 עד 28 באפריל 1943, כמעט לא נוצר שיתוף-פעולה בין כוחות אי"ל לכוחות אצ"י בגטו. אפשר שהאסטרטגיה המתואמת להגנת מרכז הגטו,

49. עדות של רישרד ולבסקי (Walewski) ב-25 בנובמבר 1948 בבית-המשפט בוורשה לפני ינינה סקוצ'ינסקה (Skoczinska), חברת הוועד המרכזי שחקר את פשעי המלחמה של הגרמנים בפולין, כפי שמצוטט אצל חיים לזר ליטאי, מצדה של וארשה, עמ' 227-230.

50. צוקרמן, בגיטו ובמרד, עמ' 146.

כפי שתוארה בדברי ולבסקי לעיל, התקבלה על דעת פיקוד אי"ל ואפשר שלא. בכל מקרה היא קרסה ברגע שכוחות אי"ל אולצו לנטוש את עמדותיהם בשני הצמתים ביום הלחימה הראשון בהשאירם את מלאכת ההגנה על כיכר מורנובסקי בידי אצ"י למשך שלושת הימים הבאים.⁵¹ אצ"י שלח יחידה בפיקודו של יאן 'פיקא' פינקל להשתתף במארב של כוחות אי"ל בצומת מילה-זאמנהוף. משם הם חזרו לאזור כיכר מוראנובסקי.⁵² אף ששני הארגונים התפרסו ופעלו בסביבת בתי-המלאכה למברשות, הם לא שיתפו-פעולה ונראה שבקושי הכירו זה בקיומו של זה.⁵³ בסביבת בתי-המלאכה טובנס-שולץ התפרסו כוחות אי"ל וכוחות אצ"י וירו על הכוחות הגרמניים והאוקראיניים שבאזור. כוחות אי"ל קיבלו את הצעת לוחמי אצ"י באזור לקבל מידיהם רימוני יד והם אף תכננו להשתמש במנהרה שחפרו לוחמי אצ"י בקרמליצקה (Karmelicka) מס' 5, אבל חוץ מזה נראה שלא היה כל שיתוף-פעולה בין הכוחות של שני הארגונים באזור הזה.⁵⁴ ממש לקראת הסוף, ביוני 1943, כאשר שרידי הגטו בערו, שבועות אחרי שירוגן שטרופ 'הכריז על ניצחון', נפלו יחד שני לוחמים, זכריה ארטשטיין שירה את יריות הפתיחה של המרד במארב של אי"ל בצומת נלבקי-גנשה, ויוזק לופטה ממפקדי אצ"י באזור בתי-המלאכה למברשות, באחד העימותים המזוינים האחרונים עם כוחות גרמניים בגטו.⁵⁵

סיכום

המרד בגטו ורשה נוהל בעיקר בידי שני ארגונים לוחמים יהודיים – אי"ל ואצ"י – בפעולות נפרדות ולא מתואמות נגד כוחות גרמניים ואוקראיניים בפיקודו של מפקד האס-אס גנרל יורגן שטרופ.⁵⁶ שבועות של פגישות ודיונים לא הצליחו להביא לידי איחוד הכוחות. קשה לראות בהצעת אי"ל לאצ"י להצטרף לאי"ל כיחידים הצעה כנה בשעה

51. אהרון כרמי וחיים פרימר, מן הדליקה ההיא, תל-אביב 1961, עמ' 215-218; לובטקין, בימי כליון ומרד, עמ' 127-130; Juergen Stroop, *The Stroop Report*, New York 1979; 20, 21 ו-22 באפריל 1943; Jack Eisner, *The Survivor*, New York 1980, pp. 177-197; רישארד ואלבסקי, יורק, תל-אביב 1976, עמ' 67-74.
52. Jakub Smakowski, 'Diaries and Reminiscences', *ŻIH Bulletin*, 2, 94 (1975). הפרסום של ŻIH מבוסס על שתי גרסאות בידיש שהכתיב סמקובסקי אחרי המלחמה, 'זיכרוניס פון א יידישען געטא קעמפער', ŻIH archive VII/145.
53. שיחות עם שמחה רותם (קזיק), שלחם בשורות אי"ל באזור בתי-המלאכה למברשות, ועם יוטה הרטמן, לוחמת אצ"י באותו אזור.
54. כרמי ופרימר, מן הדליקה ההיא, עמ' 124.
55. אריה נייברג, האחרונים: בקץ המרד של גיטו ורשה, תל-אביב 1958, עמ' 117.
56. לתיאור מפורט של הלחימה ראו: משה ארנס, 'מרד גטו ורשה – הערכה-מחדש', יד ושם – קובץ מחקרים, לג (2005), עמ' 77-111.

שהתנועות החברות באי"ל הצטרפו אליו לא כלוחמים בודדים אלא כתנועות, ונציגייהן מונו לחברי המפקדה של אי"ל על בסיס מפלגתי. ההצעה נועדה כנראה רק כדי לצאת ידי חובה. הנהגת אי"ל ראתה את עצמה מובילה ארגון שהורכב בעיקרו מתנועות 'פרולטריות' עם בסיס תמיכה רחב בגטו. לדידם אצ"י היה ארגון שהורכב מיסודות פשיסטיים ובורגניים.⁵⁷ אפילו בנסיבות הנואשות של הגטו הם לא היו מסוגלים להתאחד במסגרת משותפת לשם לחימה בגרמנים. היריבות והאיבה שאפיינו את היחסים בין התנועות הציוניות הסוציאליסטיות לבין התנועה הרוויזיוניסטית של ז'בוטינסקי בשנים שלפני המלחמה, בארץ-ישראל ובפולין, הותירו צלקות שלא נמחו בגטו ורשה. שיתופו של הבונד באי"ל רק החמיר את העניין. מספרו של ודובינסקי מתקבל הרושם שהוא רצה מאוד באיחוד הכוחות. קשה לקבל רושם דומה מדברים שאמרו וכתבו על אצ"י לאחר המלחמה שניים ממפקדי אי"ל, צוקרמן ומרק אדלמן. ההסתייגות של התנועות הציוניות-הסוציאליסטיות ושל הבונד להתאחד עם אנשי בית"ר במסגרת ארגון הלוחם בגרמנים באה לידי ביטוי גם בגטאות אחרים. בגטו שבלי אנשי השומר-הצעיר ו'דרור' הם שסירבו תחילה להצטרף לארגון מחתרתי שהשתתפו בו חברי בית"ר, ובווילנה היססו אנשי הבונד להצטרף ל-FPO שאנשי בית"ר היו חברים בו.⁵⁸

לאחר שנים נשאל מנחם בגין, שהיה מנהיג בית"ר פולין לפני המלחמה ונפגש עם שרידי אצ"י שעלו לישראל, האם הוא סבור שאילו נכח שם היה יכול לתרום להקמת ארגון לוחם מאוחד בגטו ורשה. תשובתו היתה: 'בווארשה לא היה כל סיכוי לאחדות. הארגון הלוחם השמאלי לא רצה בנו בשום פנים ואופן'.⁵⁹

57. ראו את דברי הזולזל של צוקרמן, שהיה סגן מפקד אי"ל, על אצ"י בדבריו בקיבוץ נען במאי 1947, כפי שנכתבו בספרו בגיטו ובמרד, עמ' 145-146. לאחר שנים רבות, בריאיון עם הסופרת הפולנייה אנקה גרופינסקה (Grupinska), כינה מרק אדלמן – שהיה חבר המפקדה של אי"ל והנהיג את לוחמי הארגון באזור בתי-המלאכה למברשות – את אצ"י 'כנופיית סבלים, מברחים וגנבים'. אנקה גרופינסקה, סחור סחור: שיחות עם לוחמים מגטו וארשה (תרגמו מפולנית יונת ואלכסנדר סנד), תל-אביב 2000, עמ' 215.

58. בווילנה היה הבונד האחרון להצטרף למחתרת המאוחדת FPO, שבי"ר כבר היתה חברה בה, ויוסף גלזמן היה אחד מסגני מפקדיה. אחד הגורמים להיסוסים של הבונד להצטרף ל-FPO היה כנראה החברות של בית"ר במחתרת. ראו: רייזל קורצ'ק, להבות באפר (תרגם מפולנית בנימין טנא), מרחביה 1965, עמ' 98. בוורשה, לעומת זאת, הצטרף הבונד לאי"ל ונציגו מונה להיות חבר המפקדה לפני שהתחיל המשא-ומתן עם אצ"י. מצב זה היה אולי אחד המכשולים לאיחוד בין אי"ל לאצ"י. ההסתייגות של התנועות הציוניות-הסוציאליסטיות מלהשתייך למסגרת ארגונית אחת עם אנשי בית"ר באה לידי ביטוי גם בגטו שבלי. רב שילנסקי, בספרו חשכה לאור היום: מאבקו של צעיר ציוני בליטא ובמחנות, ירושלים 2006, מספר שאנשי השומר-הצעיר ו'דרור' טענו שאינם יכולים להצטרף למחתרת 'מצדה' שחברים בה בית"רים בלי אישור מהנהגת תנועותיהם בארץ-ישראל.

59. דינה ילין, 'התנועה הרביזיוניסטית ובית"ר בהנהגה ובמרד בגיטאות ורשה, לודז', וילנה וקובנה', עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב 1983.